

ΑΠΟΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΓΝΩΣΗΣ¹

ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΜΠΑΓΙΟΝΑ

I

Μέσα στη σύγχυση έννοιων, όρων και αξιών και τό κλίμα ανορθολογισμού ή ακόμα και ασυναρτησίας πού επικρατεί στις μέρες μας αναρωτιέται κανείς αν ή αναζήτηση χαρακτηριστικών ή κριτηρίων, στά όποια πρέπει νά ανταποκρίνεται ή ιστορική γνώση για νά είναι αντικειμενική, δέν αποτελεί σόφισμα λήψεως του ζητουμένου. Μιά τέτοια αναζήτηση προϋποθέτει ότι ή αντικειμενικότητα της ιστορικής γνώσης είναι έφικτή. Στην περίπτωση αυτή τό μόνο έρώτημα πού τίθεται αναφέρεται στους τρόπους ή τις μεθόδους και τεχνικές έρευνας πού επιτρέπουν την επίτευξή της, τις παραπλανητικές παραστάσεις πού την παρεμποδίζουν κ.ά. Ένω από λιγότερο ή περισσότερο επεξεργασμένες θεωρητικές σκοπιές άμφισβητείται εκ προοιμίου ή δυνατότητα της ιστορικής γνώσης νά είναι αντικειμενική. Ίσως όμως αν ακολουθηθεί ή σπινοζική αρχή ότι ή αλήθεια είναι δείκτης του έαυτου της και της πλάνης², αν δηλαδή όρισθεί ή έστω περιγραφεί ή έννοια της αντικειμενικότητας της ιστορικής γνώσης, αν αποσαφηνιστούν όρισμένα από τά κριτήρια πού καθιστούν την έννοια αυτή λογικά δυνατή, δηλαδή άπαλλαγμένη από αντιφάσεις, αν αποσαφηνιστεί ή σχέση των κριτηρίων αυτών με την ιστορική γνώση ιδίως ως προς την ιστοριογραφική πρακτική θά καταδειχθεί ό πλανημένος ή έστω μονόπλευρος χαρακτήρας όρισμένων τουλάχιστον από τις άμφισβητήσεις για τή δυνατότητα της ιστορικής γνώσης νά είναι αντικειμενική. Όρισμένες άλλες από τις άμφισβητήσεις αυτές επιβάλλουν μία σαφέστερη και κριτικότερη διατύπωση των κριτηρίων αντικειμενικότητας της ιστορικής γνώσης και δέν αποδεικνύουν ότι είναι ανέφικτη, όπως νομίζουν όρισμένοι ύποστηρικτές τους.

Γιά νά αποσαφηνιστεί ή σημασία του αίτήματος ή ιστορική γνώση νά είναι αντικειμενική είναι χρήσιμο νά θυμηθούμε ότι ό όρος «ίστορία» αρχικά έσήμαινε τή γνώση οίωνδήποτε φαινομένων ή δεδομένων. "Όταν άρχισε νά γίνεται σαφέστερη ή είδοποιός διαφορά των ανθρώπινων πράξεων από τά φυσικά ή κοσμικά φαινόμενα, ό όρος «ίστορία» έσήμαινε τις ανθρώπινες πράξεις, πού έχουν συντελεστεί όταν οί άνθρωποι τις θυμούνται, δηλαδή αυτές πού έγιναν στό παρελθόν και έξωτερικεύουν όρισμένες προθέσεις, επιδιώκοντας όρισμένους σκοπούς. Οί πράξεις αυτές έγιναν από άτομα, κοινωνικές τάξεις ή άλλες ομάδες, και έθνη³. Στην έννοια αυτή της ιστορίας περιλαμβάνεται ή ιστορία των θεσμών, π.χ. της Έκκλησίας του Δήμου στην αρχαία Αθήνα, των μυθικοθρησκευτικών παραστάσεων, της επιστημονικής και φιλοσοφικής σκέψης στό βαθμό πού αποτελούν

κατάληξη, αφητηρία ή πρότυπα για τις ανθρώπινες πράξεις. Η σημασία αυτή του όρου «*ίστορία*» αναφέρεται σε ό,τι πραγματικά⁴ ή αντικειμενικά έκαναν οι άνθρωποι στο παρελθόν, ανεξάρτητα από τη γνώση που έχουν οι μεταγενέστεροι για αυτό. (*Res gestae - Geschichte*).

Έξάλλου ο όρος «*ίστορία*» αναφέρεται στη γνώση που έχουν οι μεταγενέστεροι για τις ανθρώπινες πράξεις που έγιναν σε μία όρισμένη περίοδο του παρελθόντος, π.χ. τη γνώση που έχουν οι Λογογράφοι και ο Θουκυδίδης για τον τρωικό πόλεμο (*historia rerum gestarum*, γερμ. *Historie*). Η δεύτερη σημασία του όρου «*ίστορία*» θά ήταν δυνατό να ταυτισθεί με την επιστημονική ιστοριογραφία⁵. Οι επιστήμονες ιστοριογράφοι διαφέρουν από τους συγγραφείς χρονικών ή τους λογοτέχνες κ.ά. από την άποψη ότι επιδιώκουν με διάφορες μεθόδους και τεχνικές έρευνας να επαληθεύσουν τις ανασυνθέσεις που προτείνουν σε σχέση με τό ιστορικό αντικείμενο που εξετάζουν, ακόμα και όταν συνειδητά ή όχι, προσφέρουν τη δυνατότητα να αμφισβητηθεί ή αντικειμενικότητα των ανασυνθέσεών τους. Για παράδειγμα ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί, όπως λέει ο ίδιος, διάφορα τεκμήρια, π.χ. μαρτυρίες αυτοπτών μαρτύρων, τις οποίες επεξεργάζεται, όπως άλλωστε και τις δικές του έντυπώσεις, με σκοπό την ιστορική ακρίβεια και σύμφωνα με τό κριτήριο της αληθοφανείας (A20, A21).

Από την αναγωγή της ιστορικής γνώσης στην επιστημονική ιστοριογραφία δεν έπεται ότι ποιητικά κείμενα, όπως π.χ. τά όμηρικά έπη, θρησκευτικά κείμενα όπως π.χ. οι άφηγήσεις της Παλαιάς Διαθήκης, άλλα λογοτεχνικά είδη όπως τό ρεαλιστικό ή τό ιστορικό μυθιστόρημα δεν έχουν εύρετική αξία για την ιστορική γνώση⁶. Η *Άνθρώπινη Κωμωδία* του Balzac αποδίδει παραστατικότερα και από μία άποψη πληρέστερα και αντικειμενικότερα τη μετάβαση της γαλλικής κοινωνίας της μεταναπολεόντειας έποχής από τις αξίες της τιμής και της τήρησης της δοσμένης υπόσχεσης στις αξίες της οικονομικής και κοινωνικής έπιτυχίας από πολλά ιστορικά έργα. Ωστόσο τά μυθικοθρησκευτικά, και τά ποιητικά και λογοτεχνικά κείμενα δεν είναι δυνατό να κριθούν με κριτήρια επιστημονικής αντικειμενικότητας γιατί δεν προορίζονται από τους δημιουργούς τους για έλεγχο που να καταλήγει στην επαλήθευση ή διάψευση της εικόνας που δίνουν για την ιστορική πραγματικότητα.

Έφ' όσον γίνει δεκτό ότι ο όρος «*ίστορία*» έχει τις δύο σημασίες που περιέγραψα, αντικειμενική ιστοριογραφία είναι αυτή που ανασυνθέτει κατά έλέγχιμο τρόπο τη διαδοχή μιας σειράς γεγονότων όπως αυτή ξετυλίχθηκε πραγματικά, π.χ. τη σειρά των πρωτοβουλιών και ενεργειών της Έπιδάμνου, των Κερκυραίων, Κορινθίων, Αθηναίων και Λακεδαιμονίων που κατέληξαν στην έκρηξη του Πελοποννησιακού πολέμου.

Έξάλλου ή ανασύνθεση της εξέλιξης του Πελοποννησιακού πολέμου θά είναι αντικειμενική έφ' όσον θά αποδώσει με ένάργεια και ακρίβεια τη σχέση του με κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις, όπως π.χ. ή εξέλιξη των μορφών έρμηνείας και διάδοσης των χρησμών και οι συναφείς φήμες, ή εξέλιξη του θεσμού των σπονδών, ή θέση των ειλώτων στη Σπαρτιατική κοινωνία και ή πίεση που άσκούσαν στην έξωτερική πολιτική των Λακεδαιμονίων, ή πρόσκαιρη επικράτηση της δημοκρατίας των δημαγωγών μετά τό θάνατο του Περικλή στην Αθήνα, σε συνά-

φεια μέ τή μεταβολή στήν κοινωνική σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλης πού προκάλεσαν οἱ εἰσβολές τῶν Λακεδαιμονίων στήν Ἀττική κ.λπ.

Ἀπό τήν περιγραφή τῆς ἀντικειμενικότητας τῆς ἱστορικῆς γνώσης πού προηγήθηκε συνάγεται ὅτι αὐτή προϋποθέτει τήν τήρηση τοῦ κριτηρίου ἀληθείας ὡς ἀντιστοιχίας λόγου καί γνώσης ἀφ' ἑνός, πραγματικότητας ἀφ' ἑτέρου ἢ «πράγματος καί νοῦ», ὅπως παραδοσιακά ὀνομάστηκε.

Σέ σχέση μέ τό κριτήριό αὐτό διατυπώθηκαν πολλές κριτικές καί ἐρωτηματικά ἰδίως στή σύγχρονη φιλοσοφία. Τά ἐρωτηματικά αὐτά κυρίως δείχνουν τήν ἀνάγκη νά ἀποσαφηνισοῦν οἱ ἔννοιες τοῦ λόγου ἢ τοῦ νοῦ καί τοῦ πράγματος καθώς καί τῆς σχέσης μεταξύ τους. Ἀκόμα καί ἂν γινόταν δεκτό ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ πράγματος ἀνάγεται στήν ἔννοια τοῦ δεδομένου, τοῦ λογικοῦ «ἀτόμου» ἢ τῆς γλωσσικῆς χρήσης, ἢ παραδοχή αὐτή, πού δύσκολα συμβιβάζεται μέ τίς ἔρευνες τῆς ψυχολογίας καί κοινωνιογλωσσολογίας γιά τή γένεση τῆς γλωσσικῆς λειτουργίας ἢ αὐτές τῆς γενετικῆς ψυχολογίας γιά τή γένεση τῆς νόησης καί τῶν κατηγοριῶν της καί μέ τήν πρακτική τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, δέν θά ὀδηγοῦσε στήν ἀναίρεση τοῦ κριτηρίου αὐτοῦ. Ἡ ριζική ἄρνησή του καταλήγει λογικά στήν ἄτοπη συνέπεια ἢ ἱστορική ἔρευνα, πού βέβαια ὑπάρχει, νά μήν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά στοχαστική ἐνδοσκόπηση καί ἐξωτερίκευση τῶν συνειδησιακῶν βιωμάτων καί παραστάσεων τοῦ ἱστορικοῦ ἀπό τόν ἴδιο, δίχως ἀναφορά σέ ὁποιοδήποτε ἐξωσυνειδησιακό ἀντικείμενο.

Ἡ ἀναφορά στό κριτήριό τῆς ἀλήθειας, ὡς «ἀντιστοιχίας» ἀνάμεσα στίς προτάσεις τοῦ ἱστορικοῦ καί «ὅ,τι πραγματικά συνέβη», σημαίνει ὅτι ὁ ἱστορικός ἀναζητεῖ κάποια μορφή πραγματικῆς ἀλήθειας ἢ, ὅπως θά ἔλεγαν οἱ νομικοί, ἀλήθειας περί τά «πραγματικά περιστατικά». Ὁ ἱστορικός γιά νά εἶναι ἀντικειμενικός πρέπει νά ἀναζητεῖ κρίσεις ἢ προτάσεις πού νά ἀποδίδουν τά πραγματικά χαρακτηριστικά καί τίς σχέσεις τῶν γεγονότων καί τῶν κοινωνικῶν καί πολιτιστικῶν ἐξελίξεων μεταξύ τους.

Ἐξάλλου ὁ λόγος τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι ταυτόχρονα περιγραφικός, ὅταν ἀναφέρεται στά χαρακτηριστικά τῶν συμβάντων καί τῶν κοινωνικῶν καί πολιτιστικῶν ἐξελίξεων, καί ἀφηγηματικός, ὅταν ἀνασυνθέτει τή μετάβαση ἢ μεταβολή ἀπό τό προγενέστερο στό μεταγενέστερο, ἐξηγητικός ὅταν δηλοῖ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα τούς ὅρους πού εἶναι ἀναγκαῖοι καί ἐπαρκεῖς γιά νά συντελεστεῖ ἡ μετάβαση ἀπό ὅ,τι προηγεῖται σέ ὅ,τι ἀκολουθεῖ. Ὁ λόγος τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι καί ἐρμηνευτικός στό βαθμό πού κατανοεῖ τά κίνητρα τῶν προσώπων ἢ ὁμάδων τῆ δράση τῶν ὁποίων ἐξετάζει. Ὁ λόγος τοῦ ἱστορικοῦ γιά νά ἐπιτελέσει τίς παραπάνω λειτουργίες πρέπει νά παρουσιάζει ἀληθοφάνεια, δηλαδή νά ἀνταποκρίνεται πρὸς τό «εἰκός», σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ Θουκυδίδη (Α 10).

Ἡ ἀληθοφάνεια τοῦ λόγου τοῦ ἱστορικοῦ ἀναφέρεται, ἂν θυμηθοῦμε τό παράδειγμα τοῦ Θουκυδίδη, καί στά τεκμήρια πού ὁ ἱστορικός ἐπικαλεῖται. Ἔτσι λ.χ. τά ὁμηρικά ἔπη δέν προσφέρουν κατά τόν Θουκυδίδη ἀληθοφανῆ τεκμήρια γιά τά αἷτια καί τίς ἀφορμές τοῦ Τρωικοῦ Πολέμου. Γιά νά εἶναι ὅμως ἀληθοφανῆς ὁ λόγος τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι ἀναγκαῖο νά παρουσιάζει λογική συνοχή, δηλαδή νά εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀπό αντιφάσεις. Πρέπει λοιπόν ὁ λόγος τοῦ ἱστορικοῦ νά ἀνταποκρίνεται πρὸς τίς λεγόμενες «λογικές ἀλήθειες», δηλαδή τίς προτάσεις

ἐκεῖνες πού εἶναι λογικά δυνατές, ἀνεξάρτητα ἀπό τή σχέση τους μέ τά διάφορα ἱστορικά δεδομένα. Γιά παράδειγμα ἡ πρόταση ὅτι ἡ πτώση τοῦ Ναπολέοντα ὀφείλεται ἀποκλειστικά στήν ἥττα τοῦ στο Waterloo, δέν παρουσιάζει ἀληθοφάνεια καί δέν ἔχει σχέση μέ τή λογική ἀλήθεια ἂν συνυπάρχει σέ ἕνα ἱστορικό ἔργο μέ τήν πρόταση ὅτι ἡ Γαλλία ἦταν ἐξαντλημένη ἀπό τούς μακροχρόνιους πολέμους του καί δέν ἤθελε οὔτε μποροῦσε νά ὑπομείνει τήν ἐξουσία του, ἡ διατήρηση τῆς ὁποίας ἦταν συνυφασμένη μέ τή συνέχισή τους.

Τό αἶτημα τῆς ἀληθοφάνειας τοῦ λόγου τοῦ ἱστορικοῦ καί τῆς ἀνταπόκρισής του πρός τή λογική ἀλήθεια εἶναι προϋπόθεση γιά τήν ἀντικειμενικότητα τῆς ἱστορικῆς γνώσης, γιατί μόνο ἂν τηρεῖται ὁ ὅρος αὐτός ἡ ἱστορική γνώση μπορεῖ νά ἀποτελέσει ἐπιστημονικό ἢ ἔστω ἔλλογο ἀντικείμενο.

Ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν ἀντικειμενικότητα τῆς ἱστορικῆς γνώσης καί τήν ἀναζήτηση προτάσεων, πού νά ἀνταποκρίνονται πρός τά κριτήρια τῆς πραγματικῆς καί λογικῆς ἀλήθειας, ἀποσαφηνίζεται καί ἀπό τήν ἔννοια τῶν «δεόντων». Τήν χρησιμοποιεῖ ὁ Θουκυδίδης σέ συνάφεια μέ τήν ἔννοια τοῦ «εἰκότος» (Α 22)⁷. Τά «δέοντα» ἀναφέρονται στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο εἶναι εὐλογο νά σκέφθηκαν, νά μίλησαν καί νά ἔπραξαν ἄτομα ἢ ὁμάδες, κάτω ἀπό συγκεκριμένες συνθήκες τόπου καί χρόνου ἢ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο λογικά πρέπει νά ἀντέδρασαν σέ ὀρισμένες καταστάσεις. Π.χ. ἕνας Ἀθηναῖος στρατηγός, πού δέν πίστευε τή δυνατότητα νίκης, φοβούμενος τίς παρεμβάσεις τῆς παντοδύναμης ἐκκλησίας τοῦ Δήμου καί ἐπιπλέον θρησκώληπτος ὅπως ὁ Νικίας, δέν ἦταν ἱκανός νά ἐκμεταλλευτεῖ εὐνοϊκές περιστάσεις γιά νά ἐπιτύχει μιά γρήγορη νίκη. Τό δρῶν πρόσωπο λέγει τά «δέοντα» ὅταν ἐκλογικεύει τή συμπεριφορά του. Ὁ λόγος τοῦ ἱστορικοῦ τηρεῖ τά «δέοντα» ὅταν ἀποδίδει μέ ἀκρίβεια ὡς πρός τά συμβάντα ἀλλά καί μέ λογική συνοχή τή «λογική» τῶν ἐν καταστάσει ἀνθρώπων ἀντιδράσεων.

Κατά τό μέτρο πού ἡ ἀντικειμενική ἱστορική γνώση ἀναζητεῖ προτάσεις ἀνταποκρινόμενες πρός τό κριτήριο τῆς πραγματικῆς καί λογικῆς ἀλήθειας καί κατά τό βαθμό πού οἱ πραγματικές ἀλήθειες καθορίζονται ἀπό ἐμπειρικά στοιχεῖα, ἐνῶ οἱ λογικές ἀλήθειες δέν ἐξαρτῶνται ἀπό αὐτά, συνάγεται τό ἐξῆς συμπέρασμα: ἡ ἀντικειμενική ἱστορική γνώση δέν προσδιορίζεται ἀποκλειστικά οὔτε ἀπό προεμπειρικά οὔτε ἀπό ἐμπειρικά στοιχεῖα ἀλλά προϋποθέτει τήν ἀλληλεξάρτησή τους. Τό συμπέρασμα αὐτό ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό ἀνεξάρτητες ἔρευνες, ὅπως αὐτές τοῦ Jean Piaget στήν περιοχή τῆς γενετικῆς ψυχολογίας. Σέ σχέση μέ τήν πρακτική τῆς ἱστοριογραφικῆς ἔρευνας ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τήν ἀνάλυση τοῦ E.H. Carr πού δείχνει ὅτι οὔτε τά γεγονότα ἐξαρτῶνται ἀποκλειστικά ἀπό τόν ἱστορικό, οὔτε ὁ ἱστορικός στίς ἀνασυνθέσεις του καθορίζεται μονοσήμαντα ἀπό τά γεγονότα πού ἐξετάζει ἀλλά ὅτι ὑπάρχει σχέση ἀλληλεπίδρασης ἢ ἀλληλεξάρτησης μεταξύ τους⁸.

Ἡ ἄποψη ὅτι ὁ ἀντικειμενικός ἱστορικός ἀναζητεῖ πραγματικές ἀλήθειες, ἡ ὁποία προϋποθέτει ὅτι ὑπάρχει ἱστορική πραγματικότητα ἀνεξάρτητη ἀπό τίς παραστάσεις του, θά ἦταν δυνατό νά ἀμφισβητηθεῖ ἀπό ἀναλύσεις, ὅπως π.χ. αὐτή τοῦ Carl Becker στή μελέτη του *Τί εἶναι τά ἱστορικά γεγονότα*⁹. Σύμφωνα μέ τόν Becker, πού ἀναφέρει τή διάβαση τοῦ Ρουβίκωνα ἀπό τόν Καίσαρα τό 49 π.Χ. καί τή δολοφονία τοῦ Lincoln στίς 14 Ἀπριλίου 1865, τά γεγονότα αὐτά δέν ὑπάρ-

χουν, όπως υπάρχει ένα φυσικό ή τεχνητό αντικείμενο, του οποίου είναι δυνατό να μετρηθούν οι διαστάσεις. Η διάβαση του Ρουβίκωνα υπάρχει ως σύμβολο πού υποκαθιστά στη φαντασία του ιστορικού άπειράριθμα συμβάντα, π.χ. τις διαταγές πού δόθηκαν, τις κινήσεις πού θα έκανε ο κάθε στρατιώτης, την ύπαρξη βραδυπορούντων κ.ά.

Η διάβαση του Ρουβίκωνα, ως φανταστικό ή έστω συνειδησιακό σύμβολο, δίνει τό νόημά τους στις προτάσεις μέ τις όποιες ο ιστορικός τήν περιγράφει, τήν εξηγεί, τήν έρμηνεύει και τήν έντάσσει στην εξέλιξη τής Ρωμαϊκής ιστορίας, από τήν Πολιτεία στην Ήγεμονία. Από τήν ανάλυση του Becker, αν γίνει δεκτή, συνάγεται ότι ο ιστορικός εκ προοιμίου δέν είναι δυνατό να αναζητεί πραγματικές αλήθειες, έφ' όσον δέν υπάρχει ιστορική πραγματικότητα ανεξάρτητη από τή φαντασία και τή συνείδησή του. Και αν υπήρχε δέν θα ήταν προσιτή στις ανασυνθέσεις του. Η μόνη μορφή αντικειμενικότητας θα ήταν αυτή πού είναι συνυφασμένη μέ τή λογική συνοχή του λόγου του ιστορικού.

Αφετηρία τής ανάλυσης του Becker είναι ή λαθεμένη άποψη ότι ένα γεγονός υπάρχει ως γεγονός, δηλαδή ανεξάρτητα από τή συνείδηση του παρατηρητή, μόνο όταν μπορεί αυτός να προσδιορίσει μέ ακρίβεια τή σχέση του μέ τό χώρο και τό χρόνο από ποσοτική άποψη και να τό αντικρύσει «γυμνό».

Θά μπορούσε να άντείπει κανείς ότι υπάρχουν «γεγονότα» ή έστω δεδομένα όπως τά νοήματα των λέξεων και προτάσεων, τά κίνητρα των ανθρώπινων πράξεων, οι κανόνες και αξίες πού υίοθετούν ή άπορρίπτουν οι άνθρωποι, οι κάθε είδους πεποιθήσεις τους. Όλα αυτά υπάρχουν ανεξάρτητα από τή φαντασία ή τή συνείδηση του παρατηρητή, χωρίς ωστόσο να υπάρχουν όπως τά φυσικά ή τεχνητά αντικείμενα. Τό γεγονός ότι ο ιστορικός δέν έχει συνήθως άμεση αντίληψη για τά γεγονότα πού εξετάζει, αλλά τά γνωρίζει μέσω γραπτών πηγών ή άλλων ίχνων τους, δέν αποδεικνύει ότι τά ιστορικά γεγονότα δέν υπάρχουν ανεξάρτητα από τή συνείδηση και τή φαντασία του ιστορικού. Παρόμοια, από τό γεγονός ότι συχνά στις φυσικές έπιστήμες έρευνητές προχωρούν σε προτάσεις μέ άφετηρία πρωτόκολλα παρατηρήσεων ή πειραμάτων άλλων έρευνητών¹⁰ δέ συνάγεται ότι οι προτάσεις αυτές δέν είναι δυνατό να συσχετισθούν μέ φαινόμενα πού υπάρχουν αντικειμενικά και μέ τις σχέσεις μεταξύ τους.

Εξάλλου, όταν οι ιστορικοί χαρακτηρίζουν τή διάβαση του Ρουβίκωνα ως πραξικόπημα κατά τής έξουσίας τής Συγκλήτου, αναφέρονται σε μιά πραγματική διάσταση του γεγονότος αυτού. Τήν επιλέγουν, άποσιωπώντας άσφαλώς άλλες, επειδή τή θεωρούν σημαντικότερη από αυτές. Δέν έπεται ότι τό πραξικοπηματικό στοιχείο τής διάβασης του Ρουβίκωνα άποτελεί σύμβολο πού τήν υποκαθιστά, όπως δέν χρησιμοποιούμε συμβολικά τό λεωφορείο όταν τό χρησιμοποιούμε ως μεταφορικό μέσο, άγνοώντας τό σχήμα του ή τό χρώμα του.

Η ανάλυση του Becker δέν αποδεικνύει ότι τά ιστορικά δεδομένα, γεγονότα ή κοινωνικές και πολιτιστικές εξελίξεις, υπάρχουν μόνο ως φανταστικά σύμβολα στη συνείδηση του ιστορικού. Αυτό πού ο Becker δείχνει είναι ότι δέ μπορεί να ύπάρξει αντικειμενική ιστορική γνώση και μέ τις δύο σημασίες του όρου χωρίς διάκριση ανάμεσα στό σημαντικό και τό άσήμαντο. Ως σημαντικό θα θεωρήσει ο αντικειμενικός ιστορικός ό,τι άσκει καθοριστική επίδραση στις εξελίξεις πού

ἀκολουθοῦν, ὅπως εἶναι π.χ. ἡ πραξικοπηματική διάσταση τῆς διάβασης τοῦ Ρουβίκωνα. Τό ἀσήμαντο πού ὁ ἱστορικός θά ἀγνοήσῃ εἶναι ὅ,τι δέν ἀσκεῖ τέτοια ἐπίδραση, ὅπως π.χ. τό χρῶμα τῶν μαλλιῶν τοῦ Χοσρόη ὡς πρός τούς πολέμους μεταξύ Ρωμαίων καί Περσῶν¹¹. Ἡ διάκριση ἀνάμεσα στό σημαντικό καί τό ἀσήμαντο δέν ἀναιρεῖ οὔτε τήν ἀντικειμενικότητα οὔτε τόν ἐπιστημονικό χαρακτήρα τῆς ἱστορικῆς γνώσης, ὅπως προκύπτει ἔμμεσα ἀπό τίς ἀναλύσεις τοῦ Becker. Ἀντίθετα, ἡ διάκριση αὐτή εἶναι ἀποτέλεσμα ἀφαιρετικῆς διαδικασίας πού χαρακτηρίζει κάθε ἐπιστημονική ἔρευνα. Ἀπό τήν κριτική τῶν ἀπόψεων τοῦ Becker θά μπορούσε ἐπίσης νά προκύψει τό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἱστορική γνώση δέν ταυτίζεται σέ κανένα στάδιό της μέ τήν αἰσθητηριακή γνώση. Εἶναι χαρακτηριστικό ἐν προκειμένῳ ὅτι ὁ Θουκυδίδης θεωροῦσε ἀναγκαῖα τήν ἐπεξεργασία ὄχι μόνο μαρτυριῶν ἄλλων ἀλλά καί τῶν δικῶν του ἐντυπώσεων. Ἡ διάκριση ἱστορικῆς καί αἰσθητηριακῆς γνώσης δέν ἀναιρεῖ ἀλλά ἐπιβεβαιώνει τή δυνατότητα τῆς πρώτης νά εἶναι ἀντικειμενική ἐφ' ὅσον ἡ αἰσθητηριακή γνώση, πού προσεγγίζει μόνο τό καθέκαστον δέν μπορεῖ οὔτε τά φαινόμενα νά κατατάξῃ σέ κατηγορίες, οὔτε τίς σχέσεις μεταξύ τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν νά καθορίσῃ, οὔτε ἐξήγησή τους νά θεμελιώσῃ ἔστω δοκιμαστικά, ἄρα δέ μπορεῖ νά ἀναπτύξῃ τήν ζητούμενη ἔστω ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης.

Περισσότερο μηδενιστικές, ἂν καί ὄχι περισσότερο ἀποφασιστικές ἀπό τίς ἀμφισβητήσεις τοῦ C. Becker ὡς πρός τή δυνατότητα τῆς ἱστορικῆς γνώσης νά εἶναι ἀντικειμενική καί μέ τίς δύο σημασίες τοῦ ὄρου, εἶναι οἱ ἀπόψεις τοῦ P. Veyne, ἰδίως στό βιβλίο του *Comment on écrit l'histoire*¹². Σύμφωνα μέ τόν Veyne ἐπειδή ἡ ἱστορία περιλαμβάνει κάθε τι πού συνέβη μέχρι πρὶν ἀπό ἓνα λεπτό, τά πιο ἑτερόκλητα στοιχεῖα περιλαμβάνονται στό πεδίο της.

Ἡ ἄποψη αὐτή τόν ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ὁ ἱστορικός λόγος πού προσεγγίζει τήν ἱστορική πραγματικότητα στήν ἀταξία της, ὅπως π.χ. ἡ βιογραφία ἢ ἡ ἀνεκδοτολογική ἱστορία, δέ μπορεῖ νά ἔχει λογική συνοχή ἀλλά ἀποτελεῖ «συνύφανση ἀσυναρτησιῶν»¹³. Ἐνδεχομένως ὁ ἱστορικός λόγος χαρακτηρίζεται ἀπό λογική συνοχή καί ἀποτελεῖ ἐπιφανειακά ἔστω ἔλλογο ἀντικείμενο, ὅπως π.χ. στήν περίπτωση τοῦ Θουκυδίδη. Ὅπως ὁμως τό δείχνει, κατά τή γνώμη τοῦ Veyne, τό παράδειγμα τοῦ Θουκυδίδη, ὁ ἱστορικός λόγος πού χαρακτηρίζεται ἀπό λογική συνοχή ἀγνοεῖ τήν ὑποτιθέμενη ἀσυναρτησία τῆς ἴδιας τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας, πού ὁ Veyne ὀνομάζει «ἀλήθεια τῶν πραγμάτων», καί ὑποτάσσεται σέ μυθικά ἢ πολιτικά πρότυπα¹⁴. Ὁ Veyne στηρίζει τίς ἀπόψεις αὐτές μέ τόν ἐπιπόλαιο ἰσχυρισμό ὅτι ἡ ἐπιδίωξη τῆς τεκμηρίωσης χαρακτηρίζει μόνο τή νεότερη ἱστορική ἔρευνα καί προέκυψε ἀπό τίς θεολογικές διαμάχες καί τίς πανεπιστημικές ἀνάγκες. Ὁ ἱστορικός λόγος πού ἐπεδίωξε τήν τεκμηρίωση ἀπομονώθηκε κατά τόν Veyne ἀπό τή συγγραφική δημιουργία καί ὁ ἱστορικός πού ἀναζητεῖ τήν τεκμηρίωση γράφει μόνο γιά τούς συναδέλφους του. Πέρα ἀπό τήν παρατήρηση ὅτι οἱ πρὶν σημαίνοντες νεότεροι ἱστορικοί, ὅπως π.χ. ὁ Γίββων, ὁ Michelet, ὁ Ranke, ὁ Παπαρρηγόπουλος καί ἄλλοι συνυφαίνουν τή συγγραφική δημιουργία μέ τήν ἐπιδίωξη τῆς τεκμηρίωσης, ἀπό τίς παρατηρήσεις τοῦ Veyne φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως νά προκύπτει γιά τόν ἱστορικό τό δίλημμα νά διαλέξῃ ἀνάμεσα στήν ἐπιδίωξη τῆς πραγματικῆς ἀφ' ἑνός, τῆς λογικῆς ἀλήθειας ἀφ'

έτερου, καί τῶν συναφῶν μορφῶν ἀνικειμενικότητας.

Στήν πραγματικότητα ὁ Veyne προσπαθεῖ νά ἀναιρέσει τίς λογικές προϋποθέσεις κάθε μορφῆς ἱστορικῆς ἀντικειμενικότητας, ἐφ' ὅσον οἱ ἀπόψεις του ὀδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι ὁ ἱστορικός λόγος, ἐφ' ὅσον ἐμφανίζεται ὡς ἔλλογος, εἶναι ὑποταγμένος σέ μυθικοθρησκευτικά ἢ πολιτικά πρότυπα. Ἐφ' ὅσον, ἐπιδιώκει νά προσεγγίσει τήν ἱστορική πραγματικότητα εἶναι ἀσυνάρτητος.

Τήν μηδενιστική κριτική τοῦ Veyne συνεχίζει σέ πῶς ἀπλουστευμένη μορφή ὁ κ. Καστοριάδης σέ ὀρισμένα κείμενά του¹⁵. Κατ' αὐτόν ἡ ἱστοριογραφία πού ἀναφέρεται στή Ρώμη περιλαμβάνει τόσο ἑτερόκλητα στοιχεῖα, ὅσο εἶναι οἱ ἀντιθέσεις πατρικίων καί πληβείων καί τά ὄργια τοῦ Ἡλιογάβαλου. Οἱ ἱστοριογράφοι τῆς Ρώμης ἐξομαλύνουν τήν οὐσιαστικά ἀνύπαρκτη ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀνομοιόμορφη ἱστορία της γιά νά ἀνταποκριθοῦν στίς ἀπαιτήσεις πανεπιστημιακῶν ἐδρῶν.

Πέρα ἀπό τήν ἐπιπολαιότητα τῆς ἐξήγησης αὐτῆς πού προφανῶς δέν ἰσχύει γιά π.χ. γιά τήν ἱστοριογραφία τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα πού ἀναφέρεται στή Ρώμη, π.χ. γιά τά ἔργα τοῦ Γίββωνα ἢ τοῦ Le Nain de Tillemont, ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Καστοριάδη ὅτι οἱ ἀντιθέσεις πληβείων καί πατρικίων ἀφ' ἑνός, οἱ μορφές τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας ἀπό τόν Κόμμοδο ὡς τόν Διοκλητιανό ἀφ' ἑτέρου, ἀποτελοῦν ἑτερόκλητα καί ἄσχετα στοιχεῖα μεταξύ τους, εἶναι τό λιγότερο ἀναπόδεικτος.

Ἡ συλλογιστική τοῦ κ. Καστοριάδη ὅπως καί αὐτή τοῦ P. Veyne ξεκινάει ἀπό τήν ἀυθαίρετη προϋπόθεση ὅτι τό πεδίο τῆς ἱστορίας παρουσιάζει χαοτικό χαρακτήρα, ἐπειδή περιλαμβάνει τά πάντα και γι' αὐτό δέν μπορεῖ νά ἀποτελέσει ξεχωριστό ἀντικείμενο ἐπιστημονικοῦ λόγου, ὅπως π.χ. ἡ ἔννοια τοῦ ἀκέραιου ἀριθμοῦ στά μαθηματικά. Θά ἦταν δυνατό νά παρατηρηθεῖ ὅτι ἡ ἱστορία δέν περιλαμβάνει τά πάντα ἀλλά μόνο ἀνθρώπινες πράξεις, ἀτομικές ἢ συλλογικές πού ὑπαγορεύονται ἀπό ὀρισμένες προθέσεις ἢ κίνητρα καί ἀποβλέπουν στήν πραγμάτωση κάποιων σκοπῶν. Ὄταν οἱ ἱστορικοί ἀναφέρονται σέ φυσικά φαινόμενα, ὅπως σεισμοί, πλημμύρες κ.α. τά συσχετίζουν μέ ἀνθρώπινες πράξεις στή γένεσή τους ἢ πραγματοποιημένες.

Ἐξάλλου θεμελιακή κατηγορία τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι μέ τήν πραγματική σημασία τοῦ ὄρου εἶναι ἡ κατηγορία τῆς χρονικότητας ἐφ' ὅσον οἱ ἱστορικοί ἀνασυνθέτουν διαδοχές, μεταβάσεις, ἐξελίξεις πού καταλήγουν σέ μεταβολές κ.λπ. Γι' αὐτό ἄλλωστε καί ἡ ἱστορική ἐξήγηση, κατ' ἀντιδιαστολή π.χ. πρός τήν κοινωνιολογική, συσχετίζει τό μεταγενέστερο πρός τό προγενέστερο.

Τό γεγονός ὅτι ὀρισμένα δεδομένα εἶναι ἱστορικά κατά τό βαθμό πού ἡ ὑπαρξή τους εἶναι συνυφασμένη μέ τή χρονική διάστασή τους, καί πῶς αὐτήν πού δέν ἀνάγεται σέ κυκλικά σχήματα, τό γεγονός ἐπίσης ὅτι ἡ ἱστορική γνώση καί ὁ ἱστορικός λόγος προϋποθέτουν τήν κατηγορία τοῦ χρόνου καί ὀρισμένες ἐπί μέρους μορφές της, ὅπως π.χ. ἡ διαδοχή, ἡ μετάβαση, ἡ ἐξέλιξη, ἡ μεταβολή καί ἄλλες, περιορίζει σέ σημαντικό βαθμό τόν ὑποτιθέμενο χαοτικό ἢ ἔστω ἑτερόκλητο χαρακτήρα τοῦ πεδίου τῆς ἱστορίας.

Ἐξάλλου σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὅπως π.χ. ἡ ἐξέλιξη τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Κλεισθένη ὡς τήν ἐποχή τοῦ Σύλλα ἢ ἡ ἐξέλιξη τοῦ

Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀπό τή σύσταση τῆς ἐθνοφυλακῆς μετά τήν ἀπελευθέρωση ὡς σήμερα, τά ἴδια τά ἱστορικά ἀντικείμενα ὑπαγορεύουν μέσω τῶν γραπτῶν ἢ προφορικῶν πηγῶν, πού ἀναφέρονται σ' αὐτά, ἢ τῶν ἰχνῶν καί ἄλλων καταλοίπων που ἄφησαν, τίς ἀνασυνθέσεις τῶν ἱστορικῶν. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἡ θετικιστική ἀντίληψη γιά τήν ἱστοριογραφία¹⁶, ἂν καί ὑπερτονίζει ἴσως τήν ἐπίδραση τῶν πηγῶν στίς ἀνασυνθέσεις τῶν ἱστορικῶν, δέν εἶναι τόσο λαθεμένη καί ἄσχετη πρὸς τήν πρακτική τῆς ἱστοριογραφικῆς ἔρευνας ὅσο ἔχει καθιερωθεῖ νά ὑποστηρίζεται.

Ὅπωςδήποτε οἱ παρατηρήσεις τῶν Veyne καί Καστοριάδη, παρά τίς ἀντιρρήσεις πού προκαλοῦν, ὀδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι τό ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς του διαμορφώνεται ὡς ἓνα βαθμό ἀπό τίς ἐπιλογές καί τούς περιορισμούς πού ὀριοθετοῦν τήν ἔρευνα καί τίς ἀνασυνθέσεις τοῦ ἱστορικοῦ.

Οἱ ἐπιλογές αὐτές ἀναφέρονται στά χρονικά ὄρια τοῦ ἱστορικοῦ ἀντικειμένου, π.χ. ἡ ἐξέλιξη τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἀπό τούς ἀποστολικούς χρόνους ὡς τούς διωγμούς τοῦ Δεκίου ἢ τοῦ Διοκλητιανοῦ, σέ ὀρισμένα εἰδολογικά χαρακτηριστικά του, π.χ. ἡ χριστιανική ἐκκλησία ὡς λατρευτική κοινότητα ἢ ὡς πρὸς τό νομικό καθεστῶς της, π.χ. σέ σχέση μέ τά Collegia πού ὄριζε τό ρωμαϊκό δίκαιο, καί ὀρισμένες ἄλλες πλευρές συνυφασμένες μέ τήν αἰτιολογική ἐξήγησή του, π.χ. οἱ μεταβολές στήν κοινωνική προέλευση τῶν πιστῶν καί ἡ ἐπίδραση πού μπορεῖ νά ἄσκησαν στό περιεχόμενο τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἢ καί τήν χριστιανική ἀπολογητική, τήν πολεμική κατά τῶν εἰδωλολατρῶν κ.α.

Τό γεγονός ὅτι τό ἱστορικό ἀντικείμενο ἐν μέρει τουλάχιστον διαμορφώνεται ἀπό τίς ἐπιλογές τοῦ ἱστορικοῦ, ὡς πρὸς τή χρονική διάρκειά του, ἀπό εἰδολογική ἄποψη καί ὡς πρὸς τήν εὐρύτερη ἱστορική ἐνότητα στήν ὁποία ἐντάσσεται, δέν ἀποδεικνύει ὅτι πρὶν ἢ μετά τίς ἐπιλογές τοῦ μελετητῆ παρουσιάζει χαοτικό χαρακτήρα. Οὔτε ὅτι ἀποτελεῖται ἀπό ἑτερόκλιτα στοιχεῖα. Ἐξάλλου ἐπιλογή ἀντικειμένου, τῆς ἐξεταζόμενης πλευρᾶς του καί τῶν σχέσεών της μέ τίς ἄλλες πλευρές του ἢ μέ ἄλλα ἀντικείμενα, χαρακτηρίζει τίς ἐρευνητικές διαδικασίες ὄλων τῶν ἐπιστημῶν¹⁷. Ἴσως ἡ εἰδοποιός διαφορά τῶν ἐπιλογῶν τοῦ ἱστορικοῦ ἀπό αὐτές τοῦ φυσικοῦ νά εἶναι καί αὐτή πού ἀναφέρεται στή χρονική διάσταση τοῦ ἐξεταζόμενου ἀντικειμένου.

Τό γεγονός ὅτι ὁ ἱστορικός μέ τίς ἐπιλογές του διαμορφώνει ἐν μέρει τό ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς του δέν ἀρκεῖ γιά νά ἀναιρεθεῖ ἡ ἀντικειμενικότητα τῶν ἀνασυνθέσεών του, ὅπως δέν ἀναιρεῖ τήν ἀντικειμενικότητα τῶν ἐξηγήσεων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ R. Aron, στήν παλαιότερη διατριβή του *Introduction à la philosophie de l'histoire* (Paris 1948) μέ τόν χαρακτηριστικό ὑπότιτλο *Essai sur les limites de l'objectivité historique*, σωστά παρατηρεῖ ὅτι ἐνδεχομένως οἱ ἐπιλογές αὐτές νά περιλαμβάνονται στούς παράγοντες ἐκείνους πού περιορίζουν τήν ἀντικειμενικότητα τῆς ἱστορικῆς γνώσης (σ. 282). Γιά παράδειγμα ἡ ἐξήγηση τῆς παρακμῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ αὐτοκρατορική ἐξουσία ἔγινε ἔρμαιο τῶν διαθέσεων μισθοφόρων πραιτωριανῶν, τό σῶμα τῶν ὁποίων ἐνισχύθηκε ἐξαιτίας τῆς ἐπέκτασης τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, πιθανῶς παραβλέπει ἢ ἔστω ὑποτιμάει τήν ἐπίδραση ἄλλων παραγόντων στήν διαδικασία τῆς παρακμῆς τῆς Ρώμης. Παραμένει ὅμως τό πραγματικό γεγονός ὅτι οἱ πραιτωριανοί πού δέν

κατανοούσαν τις ρωμαϊκές αξίες και τό ρωμαϊκό πολιτισμό και άνήκαν στό περιθώριο τής ρωμαϊκής κοινωνίας ήλεγχαν τή ρωμαϊκή αυτοκρατορική έξουσία, τουλάχιστον κατά τήν περίοδο του Pertinax και τών διαδόχων του.

Θά μπορούσαμε νά συμπεράνουμε από τα παραπάνω ότι ή ιστορική έρευνα, στό βαθμό πού επιδιώκει τήν αντικειμενικότητα και μέ τις δύο σημασίες του όρου, ανακαλύπτει στήν ίδια τήν ιστορική πραγματικότητα τά όρια πού τής επιτρέπουν νά διαμορφώσει τό αντικείμενό της¹⁸. Δέν τά επιβάλλει αυθαίρετα.

Οί περιορισμοί μέ τούς όποιους ό ιστορικός διαμορφώνει τό αντικείμενό του πιθανώς θέτουν όρια στήν αντικειμενικότητα τών ανασυνθέσεων του. Θα μπορούσε όμως νά παρατηρήσει κανείς ότι τό ίδιο ισχύει και για τις εξηγήσεις τών φυσικων επιστημων και για όλες τις κατηγορίες τής επιστημονικής σκέψης¹⁹. Έξάλλου δέν υπάρχει λόγος νά υποθέσει κανείς ότι τά όρια στήν αντικειμενικότητα τών ανασυνθέσεων του ιστορικού, πού προκύπτουν από τις όριοθετήσεις του, είναι σταθερά και άμετακίνητα. Ούτε ή ιστορική γνώση, ούτε ό ιστορικός λόγος εκφράζονται από ένα μόνο ιστορικό, μιά μόνο ιστορική σχολή, μιά μόνο αντίληψη για τό αντικείμενο τής ιστορικής γνώσης. "Άλλωστε οί επιλογές και οί ανασυνθέσεις του κάθε ιστορικού επηρεάζονται θετικά ή άρνητικά έστω από τις ανασυνθέσεις τής ιστοριογραφίας πού προηγήθηκε. Γι' αυτό και τό έρώτημα αν τά όρια τής αντικειμενικότητας τής ιστορικής γνώσης είναι σταθερά ή όχι μπορεί νά απαντηθεί, όχι μόνο σε σχέση με τή λογική τής ιστορικής γνώσης ή τις ψυχολογικές ιδιομορφίες και τις ιδεολογικές ή αξιολογικές πεποιθήσεις του κάθε ιστορικού ή τής κάθε σχολής, αλλά και σε σχέση με τήν ιστοριογραφία, ή όποια πρέπει νά κρίνεται σε σχέση με τήν ίδια τήν ιστορική εξέλιξή της²⁰.

Από τις προσεκτικότερες αναλύσεις του R. Aron, ό όποιος άρνιέται ή έστω προσπαθεί νά αποφύγει τόν «ευτελή» και άκριτο σκεπτικισμό, πού θά ακύρωνε τήν ιστορική έρευνα²¹, αλλά και από τις επιπολαιότερες αποφάνσεις του P. Veyne, π.χ. σε σχέση με τό έργο του Θουκυδίδη, προκύπτει ότι οί «θεωρητικές προϋποθέσεις» του ιστορικού προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό τις ανασυνθέσεις του και για αυτό τό λόγο περιορίζουν σε μεγάλο βαθμό τό είδος εκείνο τής αντικειμενικότητας πού πηγάζει από τήν αναζήτηση πραγματικων άληθειων. Είναι όμως προφανές ότι ή εξάρτηση ή ακόμα και ή παραγωγή ιστορικής γνώσης από θεωρητικές προϋποθέσεις δέν περιορίζει αλλά μάλλον ενισχύει τή δυνατότητα του ιστορικού λόγου νά καταστεί έλλογος, δηλαδή νά καταλήξει προσωρινά έστω σε λογικά δυνατές ανασυνθέσεις.

Μέ τόν όρο «θεωρητικές προϋποθέσεις» θά μπορούσαμε νά έννοήσουμε όρισμένες θεμελιακές προτάσεις, τις όποιες προϋποθέτουν λογικά οί ανασυνθέσεις ενός ιστορικού, έστω και αν δέν επιδιώκει συνήθως νά τις αποσαφηνίσει. "Ίσως κάποτε νά μή τις συνειδητοποιεί πλήρως²².

Όρισμένες από τις προϋποθέσεις αυτές αναφέρονται σε χαρακτηριστικά τής ίδιας τής ιστορικής εξέλιξης, όπως λ.χ. ότι χαρακτηρίζεται από συνέχεια ή ότι, σύμφωνα με τή μαρξιστική άποψη, ή συνέχειά της δέν νοείται ανεξάρτητα από τήν ασυνέχειά της, ή ότι τά φαινόμενα άκμής, π.χ. του Ρωμαϊκού κράτους, είναι συνυφασμένα με φαινόμενα παρακμής και όπισθοδρόμησης, π.χ. τήν αύξηση τής επιρροής τών πραιτωριανων στήν Ρωμαϊκή πολιτεία και κοινωνία, όταν κυριαρχεί

στό μεγαλύτερο μέρος του τότε γνωστού κόσμου.

Ορισμένες άλλες θεωρητικές προϋποθέσεις αναφέρονται και στην ιστορική πραγματικότητα και στην μέθοδο ή ακόμα και τεχνικές της έρευνας με την οποία την προσεγγίζει ο ιστορικός. Η άποψη π.χ. ότι υπάρχει ιστορική αιτιότητα ή η αντίθετη ή άποψη ότι την ιστορική εξέλιξη προσδιορίζει κάποιος καθοριστικός παράγοντας, ο οποίος είναι ο ίδιος σε όλα τα στάδια της ή διαφέρει ανάλογα με τα στάδια της ή διαφέρει ανάλογα με τα στάδια και τις εποχές της ιστορίας, αναφέρεται και στην ιστορική πραγματικότητα και στις διαδικασίες προσέγγισής της. Συναφείς είναι οι προβληματισμοί γύρω από την επιλογή των ιστορικών ένοτήτων, αν οι σημαντικότερες είναι το έθνος, ο κοινωνικός και οικονομικός σχηματισμός, ή έννοια του σταδίου, της εποχής κ.α.

Ορισμένοι ιστορικοί, όπως ο Θουκυδίδης, φαίνεται να αναζητούν ορισμένες θεωρητικές προϋποθέσεις, που υπερβαίνουν την περιοχή του ιστορικού γίνεσθαι και συνιστούν κατά κάποιο τρόπο «μεταϊστορία». Ο Θουκυδίδης έμμεσα δέχεται ότι η ανθρώπινη φύση, που είναι μεταϊστορική έννοια, για όσο διάστημα παραμένει αμετάβλητη, θα εκδηλώνεται κατά κύριο λόγο με την πολιτική αναμέτρηση μεταξύ πόλεων ή αντιπάλων πολιτικών μερίδιων.

Στή θεωρία της ιστορίας περιλαμβάνεται και ο προσδιορισμός των λογικών σχέσεων ανάμεσα στις προτάσεις που συνιστούν τις θεωρητικές προϋποθέσεις του ιστορικού, καθώς και αυτών που υπάρχουν ανάμεσα στις προτάσεις αυτές αφ' ενός, τόν προσανατολισμό και τα αποτελέσματα της έρευνας του αφ' ετέρου. Έξαιτίας των σχέσεων αυτών, η θεωρία της ιστορίας δέν είναι δυνατό να νοηθεί ανεξάρτητα από την πρακτική της ιστοριογραφικής έρευνας την οποία κατευθύνει και η οποία λογικά την προϋποθέτει.

Γι' αυτό τό λόγο η θεωρησιακή φιλοσοφία της ιστορίας, π.χ. αυτή του Hegel, δέν είναι διόλου άσχετη προς την εξέλιξη της ιστοριογραφίας της εποχής κατά την οποία αναπτύσσεται, όπως λαθεμένα υποστήριξαν ορισμένοι θετικιστές. Η θεωρησιακή φιλοσοφία της ιστορίας αποσαφηνίζει τις μεταϊστορικές προϋποθέσεις, π.χ. στην περίπτωση του Hegel τις προτάσεις που αναφέρονται στο «λόγο» και τό «πνεύμα» ως πρωταρχικούς παράγοντες που καθορίζουν την ιστορία. Τέτοιες προτάσεις προϋποθέτει αλλά δέν αποσαφηνίζει ή εξέλιξη της ιστοριογραφίας ως την εποχή του. Όπως προκύπτει από την *Είσαγωγή* στις *Παραδόσεις Φιλοσοφίας της Ιστορίας* ή άποψη του Hegel ότι ο λόγος και τό πνεύμα κατευθύνουν την ιστορία αποτελεί από τή σκοπιά του αποσαφήνιση των θεμελιακών προϋποθέσεων της «φιλοσοφικής ιστορίας» ή οποία υπερβαίνει, δηλαδή «διατηρεί» και «άναιρεϊ» την «άμεση» και «στοχαστική» ιστορία²³.

Η λογική κυρίως εξάρτηση της ιστορικής γνώσης από θεωρητικές προϋποθέσεις, όπως αυτές που αναφέραμε και άλλες, δέν περιορίζει υποχρεωτικά την αντικειμενικότητά της, όπως υποστηρίχθηκε από πολλούς. Αν χρησιμοποιήσουμε ως παράδειγμα τό έργο του Alexis de Tocqueville *L'ancien régime et la Révolution* (Paris 1857 3η έκδ.), θά διαπιστώσουμε ότι οι ανασυνθέσεις του προϋποθέτουν λογικά την πρόταση για τή συνέχεια του ιστορικού γίνεσθαι. Η έμμεση παραδοχή της θεωρητικής αυτής προϋπόθεσης επιτρέπει στον Tocqueville να δείξει την

ιστορική συνέχεια ανάμεσα στον τρόπο άσκησης τής μοναρχικής εξουσίας και τής επαναστατικής και μετεπαναστατικής εξουσίας στη Γαλλία, έξηγώντας έτσι τον συγκεντρωτικό χαρακτήρα τής άσκησης τής εξουσίας από τους ΄Ιακωβίνους και τον Ναπολέοντα καθώς και τήν έλλειψη απήχησης του «δμοσπονδιακού» προγράμματος των Γιρονδίνων. Είναι βέβαια πιθανό ότι οι θεωρητικές αυτές παραδοχές του Tocqueville για τή συνέχεια τής ιστορίας και ειδικότερα για τή συνέχεια τής γαλλικής ιστορίας να μή του επέτρεψαν να δια φωτίσει έπαρκως τή δράση περιθωριακων ή εξαθλιωμένων κοινωνικων στρωμάτων κατά τή διάρκεια τής γαλλικής επανάστασης καθώς και τής κίνησης των «λυσσοδέκτων» που εξέφραζε τις αναζητήσεις τους. Μεταγενέστερα όμως ιστοριογραφικά ρεύματα προχώρησαν στις αναγκαίες κριτικές επισημάνσεις και συμπληρώσεις.

΄Η παρατήρηση αυτή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ή ιστορική γνώση που επιδιώκει τήν αντικειμενικότητα, με τήν πραγματική σημασία του όρου, προϋποθέτει τή θεωρητική αρχή ότι ή συνέχεια, ή οποία χαρακτηρίζει τό ιστορικό γίνεσθαι δέ νοείται χωρίς κάποιο στοιχείο άσυνεχειας. ΄Η συνέχεια του ιστορικού γίνεσθαι προϋποθέτει ότι τό μεταγενέστερο προετοιμάζει ή ακόμα και ένυπάρχει δυνάμει στο προγενέστερο. Π.χ. ή χριστιανική ήθική, στο βαθμό που τονίζει τήν αξία τής ανιδιοτελους πρόθεσης, προετοιμάζεται από όρισμένες αναλύσεις των Στωικων περί «προαιρέσεως». ΄Από τήν άλλη μεριά, κατά τό μέτρο που ή Χριστιανική ήθική θεμελιώνει τον ήθικό νόμο στη βούληση του Θεου, είναι διαφορετική από τήν ήθική των Στωικων παρά όρισμένες αναφορές του ΄Επίκτητου κ.ά. στο Δία.

΄Η απολυτοποίηση τής ιστορικής συνέχειας θά οδηγούσε στο έλεατίζον και άνιστορικό συμπέρασμα πως ό,τι μεταβάλλεται είναι επιφανειακό. Μόνο τό άμετάβλητο ύπάρχει στην πραγματικότητα, τουλάχιστον κατά τρόπο ουσιαστικό. ΄Η απολυτοποίηση τής άσυνεχειας, στην οποία καταλήγουν διάφορες σύγχρονες «φιλοσοφίες» τής «ρωγμής»²⁴ προϋποθέτει λογικά ότι τό μεταγενέστερο δέν έχει καμιά σχέση με τό προγενέστερο αλλά προβάλλει ξαφνικά και μυστηριωδως όπως ή ΄Αθηνά πάνοπλη γεννιέται από τό κεφάλι του Δία. ΄Η απολυτοποίηση αυτή τής άσυνεχειας, και τής «ρωγμής», κατ' άντιδιαστολή προς τήν έλεατίζουσα απολυτοποίηση τής συνεχειας, δέν αποξενώνει μόνο τον ιστορικό λόγο από τήν ιστορική πραγματικότητα αλλά τον καθιστά και άσυνάρτητο. ΄Αποκλείει λοιπόν κάθε δυνατότητα τής ιστορικής γνώσης να είναι αντικειμενική, με όλες τις σημασίες του όρου. [ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ]

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τό κείμενο που ακολουθεί αποτελεί παραλλαγμένη μορφή διάλεξής μου που έγινε στο πλαίσιο των εκδηλώσεων τής ΄Ελληνικής Φιλοσοφικής ΄Εταιρείας στις 11 Νοεμβρίου 1990. Παρεμφερή δημοσιεύματά μου είναι τά εξής: ΄Η άμφισβήτηση τής αντικειμενικότητας τής ιστορικής γνώσης κατά τήν περίοδο του Ιμπεριαλισμου, ΄Επιστημονική Σκέψη, αρ. τευχους 18. ΄Η σκέψη του Θουκυδίδη

- καί ἡ σύγχρονη αντίληψη γιά τή μεθοδολογία τῆς ἱστορίας. Πανελλήνια Ἑνωσις Φιλολόγων, Σεμινάριο 8.
- Κριτήρια ἀντικειμενικότητας τῆς ἱστορικῆς γνώσης, Πανελλήνια Ἑνωσις Φιλολόγων, Σεμινάριο 9.
2. *Ethica*, Β' μέρος, Πρόταση XIII, σχόλιο. Τήν ἀρχή αὐτή προϋποθέτουν οἱ προτάσεις XXXIV καί XXXV.
 3. Σέ ἀντίθεση πρὸς ὅ,τι ὑποστηρίζουν ὀρισμένοι μαρξιστές ἀλλά καί πρὸς ὅ,τι προκύπτει ἀπὸ τή θεωρία τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ A. Тойнбеε δέν φαίνεται νά ἔχει ξεπεραστεῖ ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους ὡς ἱστορικῆς ἐνότητας. Ἐξάλλου ἡ μαρξιστικὴ θεωρία τῆς πάλης τῶν τάξεων, ἰδιαίτερα μέ τή διατύπωση πού τῆς ἔδωσε ὁ Et. Engels, προϋποθέτει ὅτι αὐτές διεξάγονται σέ ἔθνικο πλαίσιο. Σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, ἡ ἀνοδος μιᾶς τάξης, π.χ. τῆς ἀστικῆς στήν ὑστερομεσαιωνικὴ περίοδο, συνεπάγεται τή δημιουργία ἑνὸς ἔθνικοῦ πλαισίου. Βλ. Roger Martelli, *Comprendre la nation* Paris, Éditions Sociales, 1979, σ. 24 ;; Καθὼς καί Ernest Gellner, *Nations et nationalisme*, γαλ. μετάφρ., Paris, 1989, σ. 172.
 4. Ὁ ὅρος «πραγματικός» χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μέ τή σημασία αὐτοῦ πού συνέβη ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς παραστάσεις ἢ τή γνώση τῶν μεταγενέστερων, κατ' ἀντιδιαστολή πρὸς τή χρήση τοῦ ὅρου στὸν Πολύβιο, πού ἀναφέρεται στὰ διδάγματα πού κατὰ τή γνώμη του εἶναι δυνατό νά ἀντληθοῦν ἀπὸ τήν ἱστορία, ἰδιαίτερα τήν ἐγκαρτέρηση ἀπέναντι στίς μεταβολές τῆς τύχης VI, 4-9. Στή σημασία αὐτὴ τοῦ ὅρου ἀναφέρεται κριτικά ὁ Hegel στίς *Παραδόσεις Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας*, ἑλλ. μετάφρ. ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα, 1980, τ.α., σ. 14 κ.έ.
 5. Ὀρισμένοι ταυτίζουν τὸν ὅρο «ἱστοριογραφία» μέ τήν ἀφηγηματικὴ ἱστορία, πού βρίσκουμε σέ συγγραφεῖς χρονικῶν ὅπως ὁ Joinville ἢ ὁ Κριτόβουλος. Ὁ G. Lefebvre στὸ *La Naissance de l' historiographie Moderne*, Paris, 1971, δείχνει πειστικά ὅτι ὁ ὅρος αὐτός μπορεῖ νά συσχετιστεῖ καί μέ τήν ἐπιστημονικὴ ἱστοριογραφία.
 6. Ἀπὸ τήν ἀποψη αὐτὴ ἡ τομὴ ἀνάμεσα στήν ποίηση καί τήν ἱστορία πού προκύπτει ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη (A9, A21) καί διατυπώνεται ρητὰ ἀπὸ τὸν Πολύβιο (B 56, 11-12) καί τὸν Λουκιανὸ *Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν* κεφ. 6 εἶναι σχηματικὴ. Στὸ κεφ. 41 ὁ Λουκιανὸς κάνει τὴν παραχώρηση νά δεχθεῖ ὅτι κάποιο ποιητικὸ στοιχεῖο μπορεῖ νά ἐπηρεάζει τὴν «γνώμην» τοῦ ἱστορικοῦ, ὄχι ὅμως καί τὴν «λέξιν» του.
 7. Πρβλ. καί J. Finley, *Θουκυδίδης*, Ἀθήνα, 1985, σ. 298.
 8. *What is history*, σειρά Penguin, 1964 κεφ. *The historian and his facts*. (Ἑλληνικὴ μετάφραση στίς ἐκδόσεις Ἑριδανός).
 9. Στὸ Hans Meyerhoff (ed.) *The philosophy of history in our time*, U.S.A. Anchor Books, 1959, σ. 120-140, ἰδίως σ. 121-125.
 10. Βλ. John Passmore, *The objectivity of history*, στὸ P. Gardiner (ed.) *The Philosophy of history*, Oxford, 1974, σ. 147.
 11. Τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶχε ἤδη συνειδητοποιήσει ἀστεϊζόμενος ὁ Λουκιανός, *Πῶς δεῖ τὴν ἱστορίαν συγγράφειν*. κεφ. 17. Ὁ Λουκιανὸς συγκρίνει τοὺς ἱστορικοὺς πού δέν μποροῦν νά διακρίνουν τὸ σημαντικό ἀπὸ τὸ ἀσήμαντο μέ δούλους πού κληρονομοῦν ἀπροσδόκητα μιὰ μεγάλη περιουσία καί καταναλώνουν στήν τύχη ὅ,τι βρεθεῖ μπροστὰ τους.
 12. Σ. 21 κ.έ.
 13. Ὁπ. παρ., σ. 23.
 14. *Les Grecs ont ils cru à leurs mythes?*, Paris Seuil, 1983, σσ. 21, 22, 29 κ.ά. Ὁ Veyne αὐθαίρετα καί λαθεμένα ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Θουκυδίδης ἐξακολουθεῖ, ὅπως ὁ Ἑκαταῖος ἢ ὁ Αὐγουστίνος, νά πιστεύει στὸ μυθικὸ κόσμο καί ὅτι οἱ ἀνασυνθέσεις του εἶναι ἀτεκμηρίωτες γιατί δέν ἀναφέρει ρητὰ τίς πηγές του, ὅπως οἱ νεότεροι (σ. 22-23). Προφανῶς ὁ Veyne συγχέει μεταξύ τεκμηρίων, πηγῶν καί παραπομπῶν. Ἄγνοεῖ τὴν κριτικὴ τοῦ Θουκυδίδη γιά τὴ μυθικὴ σκέψη καί γιά τοὺς λογογράφους.
 15. Π.χ. στήν *Ἱστοριογραφία τοῦ Ἑργατικοῦ Κινήματος*, στὸ *L'expérience du mouvement ouvrier* Paris, σειρά 10-18, 1973, σ. 25.
 16. Ὁπως ἐκφράζεται π.χ. στήν *Εἰσαγωγήν εἰς τὰς ἱστορικὰς σπουδὰς*, τῶν Ch. Langlois καί G. Seignobos, μετάφρ. Σπ. Λάμπρου, Ἀθήνα, Βιβλιοθήκη Μαραολῆ, 1898.
 17. E. Nagel, *The logic of historical analysis*, τοῦ Hans Meyerhoff, ὅπ.παρ., σ. 209.
 18. John Passmore, *The objectivity of history*, τοῦ P. Gardiner, ὅπ.παρ., σ. 150-151.
 19. John Passmore, ὅπ. παρ. σ. 144.

20. Ός πρός τήν εξέλιξη τής ιστοριογραφίας ιδιαίτερα διαφωτιστικό είναι τό έργο τών Guy Bourdé και Hervé Martin, *Les écoles historiques* Paris, Seuil, 1983 καθώς και τοῦ A. Schaff, *Histoire et Vérité* Paris, Anthropos, 1971 ώς πρός τήν εξέλιξη τής ιστοριογραφίας τής Γαλλικής επανάστασης.
21. Βλ. τό κείμενό του *Relativism in history*, στοῦ H. Meyerhoff, ὄπ. παρ., σ. 155. Ὁ Agon παρατηρεῖ ὅτι ἐνώ ἡ ἐπιστημονική ιστοριογραφία ἀπορρίπτει τήν εἰκόνα τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος πού πηγάζει ἀπό τήν εὐπιστία τής μυθικῆς σκέψης, ἡ κριτική τής ἐπιστημονικῆς ιστοριογραφίας δέν εἶναι μηδενιστική ἀλλά ἀποβλέπει στήν ἀξιολόγηση τών ἀνασυνθέσεων της καί τόν καθορισμό τών ὀρίων τής ἀντικειμενικότητάς τους.
22. Ἴσως γι' αὐτό τό λόγο ὀρισμένοι θετικιστές θεωρητικοί τής ἱστορικῆς γνώσης ἐτόνιζαν τόσο πολύ τήν ἀνάγκη νά ἀπαλλαγεῖ ἡ ιστοριογραφική ἔρευνα ἀπό τίς ἐπιδράσεις τής «φιλοσοφίας τής ἱστορίας», βλ. H. Bourdet et H. Martin, ὄπ. παρ., σ. 136. Ἡ θετικιστική σχολή ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἀνασυνθέσεις τών ἱστορικῶν δέν ἐξαρτῶνται λογικά ἀπό θεωρητικές προϋποθέσεις ἢ ἄλλες πεποιθήσεις. Λογικά πρώτη εἶναι ἡ μέθοδος καί τεχνική τής ἔρευνας, ἡ λεγόμενη «εὐριστική».
23. Ἡ «ἄμεση» ἱστορία ἐκπροσωπεῖται ἀπό τό ἔργο ἱστορικῶν ὅπως ὁ Θουκυδίδης, ἡ «στοχαστική» ἱστορία ἀπό ἱστορικούς ὅπως ὁ Johannes von Müller, τήν φιλοσοφική ἱστορία προσεγγίζουν οἱ ὀλιστικές ἀναλύσεις τοῦ Montesquieu, *Φιλοσοφία τής ἱστορίας*, ὄπ. παρ., Α, σ. 9-19.
24. Βλ. διεισδυτική κριτική τους στό βιβλίο τοῦ Jacques d'Hondt *L'idéologie de la rupture*. Paris 1978. Ο d'Hondt ἀναφέρεται ιδιαίτερα στόν Foucault καί τόν Althusser. Θά μπορούσε ὅμως κανεῖς νά ἀναφερθεῖ καί στούς στοχαστές τής «ἀποδόμησης».

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΜΠΑΓΙΟΝΑΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ